

szlavisztika és az irodalomelmélet művelői számára nem csupán Lengyelországban közzismert, H. Markiewicz, K. Wyka, Maria Żmigrodska, Maria Janion, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, Michał Głowiński, Edward Balcerzan, Stefan Żółkiewski neve biztosíték arra, hogy a tanulmányok magas színvonalúak, a fölöttébb kérdések megvitatásra méltók, a szerzők válaszai mindig megfontolódók. A bevezető író E. Dieckmann tudatos válogatásról szól, nem alkalmi összeállításról. Az irodalomtudomány tárgya, az irodalomtörténetírás módszerei: ezek a közölt dolgozatok témái, akár ha Wyka szellemes esszéjét olvasuk az irodalomtörténet szükségességéről, akár ha Żmigrodska romantika-értekezését futjuk át, akár ha J. Sławiński ötletekben és problémákban gazdag tanulmányába mélyedünk bele (Szinkronia és a diakronia az irodalomtörténeti folyamatban). S bár a téma azonos, vagy legalábbis közös, a megközelítés korántsem az, így vonulhat fel előtünk a lengyel irodalomtudomány több módszertani próbálkozása. Ugyanis van, aki konkrét irodalmi irányból, stílusból indul ki, mint Żmigrodska vagy Markiewicz, aki a lengyel pozitívizmus dialektikáját mutatja be. De akad olyan kutató is, aki az irodalomtudomány egy, általa szerföltött célszerűnek vélt ágát demonstrálja, így érzékelteti az elemzések elérhető eredményességi fokát, mint Głowiński, aki az irodalmi műfajt és a műfajelméletre épülő történeti poétikát állítja elének. Különös érdeklődésre tarthat számot E. Balcerzan metodológiai jellegű dolgozata, „Egy recepció-esztétika perspektívái”. A bevezető író Dieckmann a lengyel fejlődés sajátosságának tartja azt a más kelet-közép-európai művelődésre is jellemző ténytet, hogy miután a nemzeti függetlenség elveszett, az irodalom központi szerephez jutott, s ezért ennek az irodalomkutatásban is mindig jelentősége volt. A lengyel irodalomtudomány – valóban – számottevő eredményeket ért el mind a genológia, mind a hagyományosabb értelmezésű irodalomtörténet, mind a strukturális vizsgálatok területén. De ennek okát talán nem ott (pontosabban szólva: *nemcsak ott*) kell keresnünk, ahol Dieckmann keresi. Természetesen egy előszó nem választhatja föl, még fő vonalaiban sem, egy nemzeti kultúra tipológiáját; de határozottabban kiemelheti azt a különöset, egyedit, amely a lengyel fejlődést jellemzi a kelet-közép-európai együttesen belül. Miután a lengyel kultúra (főleg az irodalom és a zene) képviselőinek jelentős része emigránsként tevékeny-

kedett a nagy európai művelődési központokban, a közvetlen érintkezés és kölcsönhatás bizonyos mértékig meghatározta ezt a fejlődést. Ehhez tegyük hozzá, hogy a lengyel–francia kulturális kapcsolatok rendkívül intenzívek voltak a XIX. és a XX. században (de a XVIII.-ban is), intenzívebbek, mint pl. a szlovák–francia, vagy a cseh–francia kapcsolatok. A pozitívizmus formáló hatása itt erőteljesebben érvényesült, s az újszerű irodalomkutatási módszerek hamarabb találtak termékeny talajra, mint ahogy a lengyel irodalom a XX. században terminológiailag és a kifejező készletet tekintve is élen járt. Ez a jól válogatott kötet mind a hagyományosabb, mind a kísérletezőbb irányzatot bemutatja, így a kép nem válik egyoldalúvá, torzzá. A könyv értékét emeli, hogy a szerzők és a sajtó alá rendezők a jegyzetanyagot kibővítették, a csak lengyel és polonista olvasó számára érthető személyeket, műveket magyarázzák. A kötetet a szerzők rövid életrajza teszi teljessé.

Fried István

Renaissanceliteratur und frühbürgerliche Revolution. Studien zu den sozial- und ideologegeschichtlichen Grundlagen europäischer Nationalliteraturen. Hrsg. von Robert Weimann, Werner Lenk und Joachim-Jürgen Slomka. Berlin–Weimar, 1976. Aufbau, 360.

Az érdekes kötet a Berlinben 1975. január 21–23-án a Német Tudományos Akadémia Központi Irodalomtörténeti Intézete által a német parasztháború 450. évfordulója alkalmából külföldi szakemberek közreműködésével tartott tudományos ülésszak válogatott anyagát közli, jó néhányat utólag átdolgozott formában. Hogy mik voltak a válogatás szempontjai, arról nem szólnak a szerkesztők, csupán az egyes írások terjedelme és jellege utal arra, hogy előre elkészített előadásokról vagy a vitában elhangzott hozzászólásokról van szó. Ha ezt a különbségtételt a szerkesztők nem tartották fontosnak, mi is ildomtalannak érezzük, hogy a tartalmi ismeretetés során jelezzük ezeket a különbségeket.

Elsőnek a tematikát általánosan tárgyaló írásokat vesszük elő. Robert Weimann bevezetője a téma aktualitását emeli ki: a feudalizmus és kapitalizmus közti átmenet nemzetközi és forradalmi jellege ma erősebben látszik, mint akár néhány évtizeddel korábban. A reneszánsz mai, kritikai elsajátításánál a fő problémát abban látja, hogy elit kultúra volt, az uralkodó osztálytól

vagy ahhoz közelállótól származik, mégis mai kultúránk része, tehát éppen azt kell feltárni, ami ma is időtálló benne.

Az első nagyobb tanulmány, amely ugyancsak Weimann munkája, a korai polgári forradalom és az irodalom kapcsolatának négy aspektusát jelöli ki vitapontként: a nemzetközi előtörténetet, a humanista irodalom közvetlen előkészítő szerepét, a német nyelvű agitatív irodalom szerepét a forradalom során, végül a forradalom visszahatását az irodalomra, az elsőhöz számítva a középkori eretnekmozgalmakat és a középkori társadalmi gondolkodás számos jelenségét. Reneszánsz, reformáció és parasztháború szoros kapcsolatát tételezve nem kerüli meg azt a körülményt, hogy a reformáció éppenséggel nem kedvezett a humanista irodalomnak, sőt egyenesen gátolón hatott rá, végső fokon mégis a XVI. sz. második felében megmutatkozó pozitív hatását emeli ki, Shakespeare-ig bezárólag.

Ha Weimann a kelet-európai reneszánsz túlságosan eltérő jegyeit emelte ki, N. I. Balasov éppen szélesen értelmezi és tipológiai egységnek tekinti, amelybe a keleti jelenségek is beleférnek a XII. századtól kezdve, mint valamiféle előreneszánsz. Fő jellegzetességének az irodalom népies voltát tartja. Így a XIII–XV. századi perzsa–tadzsik irodalom is beletartozik a reneszánszba, amely Oroszországban is elindult, de a XVI. századi fejlődés feltartóztatta, csak a következő században folytatódott, különösen pedig I. Péter idején. A XVII. századig tartó egységet éppen a népiesség adja meg. Werner Bahner az olasz reneszánszról szólva azt hangsúlyozza, hogy itt csak kezdődött, és itt is számos szakasza van, nem egységes, de kétségtelen, hogy alapjában véve a polgári művelődés ideálját testesíti meg. Horst Heintze ugyancsak polgári jellegét emeli ki, de egyúttal azt is, hogy a népi kultúrából merített. Viszont a reneszánsz és a reformáció közelítését vagy éppenséggel azonosítását elveti, hiszen a humanisták és a nép közt nincs semmiféle szorosabb kapcsolat. Klaniczay Tibor a reneszánsz és a korai polgári forradalom kapcsolatáról szólva ezt nem tartja német fejlődési sajátoságnak, ő is a polgári alap fontosságát hangsúlyozza, de inkább polgári előretörésnek nevezi, mint forradalomnak. Kapcsolódik itt Weimannhoz, aki utal arra, hogy Engels először forradalomról beszélt a reneszánsz kapcsán, később azonban a kifejezést átalakulásra (Umwälzung) módosította. Gerhard Brendler egyenesen kétségbevonja, vajon a reformációt és a

parasztháborút azonosítani lehet-e a reneszánszsal, ő is arra utal, hogy a humanizmus nem hatolt le a néphez, ugyanakkor pedig Müntzer nem tekinthető a polgárság képviselőjének. Walter Dietze a reneszánsz fogalmának Balasov által képviselt tágitása ellen foglalt állást, a túlságosan is divergáló nézetek közelítését sürgeti. Véleménye szerint a reneszánsz korai polgári jelenség, forradalomra is vezethet. A grúzoknál pl. nem beszélhetünk reneszánszról, mert az antik kultúra hatása itt folyamatos volt. A reneszánsz valójában a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet kezdete, egyes területeken csak korai reneszánszról beszélhetünk, amelynek nem volt folytatása. A hatások kutatása helyett tipológia kidolgozását tartja fontosnak. A várostörténetész Erika Uitz egy troyes-i anonim munka elemzéséről jut arra a következtetésre, hogy a XIV. századi francia polgári fejlődésben korai reneszánszot kell látni. Helmut Grabhoff a novgorodi és pszkovi kulturális fejlődésre utal, amelyben a reneszánszhoz hasonló vonások találhatók, de folytatása nem volt, ezért protoreneszánsznak nevezendő. V. K. Csalojan a reformációt a reneszánsz egyik összetevőjének tartja, de utal a bizánci és arab–iráni kultúrhatásra, amely ugyancsak szerepet játszott benne. A reneszánsz mindenestre megerősítette a kapitalista fejlődést.

Az egész problémakör részletkérdéseit is számos írás tárgyalja. Leonard Goldstein Machiavelli, Galilei és az angol puritanizmus gondolkodását vizsgálva a társadalomtudományokban is a természettudományos módszer érvényesülésére utal, a kvantifikálás lehetőségére, a természet egységének és homogenitásának hangsúlyozására, arra, hogy a jelenségeket általános erőre, mint okra vezetik vissza, amiben az árucseré általánossá válásának reflektálását látja. Georg Seehase Langland „Péter a szántóvető” c. költeményének radikális jellegét mutatja be. Dorothea Siegmund-Schultze a német újrakezdtelők angliai tevékenységét vizsgálja fel, radikális népiességük miatt az anglikán egyház itt is üldözte őket, még a XVI. sz. végén is él a velük vitatkozó polemikus irodalom. Megmaradt németországi kapcsolataikat tovább kellene kutatni. Monika Walter a spanyolországi comuneros-felkelést a németországihoz hasonlóan kudarcba fulladt forradalomnak tartja, erőteljes plebejus összetevővel. De itt nem a humanista hagyományból, hanem a skolasztika természetjogából táplálkozik. A mozgalom leverése teszi lehetővé az abszolutizmust. A humanisták valóságérzékéből ő

ki a nagy spanyol realista irodalom (Cervantes). A. D. Mihajlov azt vizsgálja, hogyan válik a középkori udvari regény a reneszánsz korában népies szórakoztató olvasmánnyá, amelyben a fantasztikus elem játszik jelentős szerepet. Az egész Európában elterjedt népi irodalmat még részletesen kell tanulmányozni.

Klaniczay Tibor másik írásában a reformáció szerepét vizsgálja a népnyelvű nemzeti irodalmak születésében. Hangsúlyozza, hogy a lutheri reformációnak volt valójában széles kultúrpolitikai elképzelése a népnyelvű művelődésről és oktatásról, ezért ott volt hatása, ahol a latin nyelv pozíciói még erősek voltak. Ahol már volt anyanyelvű irodalom, a lutherizmus nem tudott meggyökerezni, csak elmaradt területeken, vagy olyan népeknél, amelyeknek eddig egyáltalában nem volt irodalmuk. Hangsúlyozza a bibliafordítások és a velük kapcsolatban készült nyelvtanok szerepét az anyanyelvű szépirodalom kifejlődésében, a bibliai témák hatását pedig az irodalmi tematika bővülésében. A latin nyelvű „magas” irodalom ezzel átmenetileg háttérbe szorul. Werner Lenk a lutheránus művek nagy kelendőségére utal, bizonyos felvilágosodás-jelleget lát bennük, a népi alakok szerepeltetése a dialógusokban már Luthernek is sok volt. A korabeli irodalom forradalmi volt, de a mozgalom korai leverése miatt nem született nagy alkotás. Ingrid Schiewek a munka értékelésének erős változását mutatja ki, a középkorhoz képest, amikor a munka gyötrelemnek számított, most Luthernél és még erősebben Kálvinnál erkölcsi érteke kerül az előtérbe, s ez majd Bacon Új Atlantiszában fogalmazódik meg a tevékeny élet ideáljában. Gerhard Kettmann azt mutatja be, hogyan tör be az agitációs irodalomba a különböző társadalmi rétegek nyelve.

Több írás a kelet-európai irodalmak kérdéseit taglalja. Varjas Béla a németek és olaszok, illetve az ortodox vallású népek közt élő kis népek egyik példájának tekinti a magyarokat, s a XV. sz. végén lát fordulatot (mint a lengyeleknél és a horvátoknál is), ez vezet az irodalom fellendülésére. Barbara Otwinowska a lengyel irodalom példáján az anyanyelvű irodalom népiességét hangsúlyozza, azt a körülményt, hogy az egyszerű ember számára érthető formában terjeszti a reformáció tanait. Marian Szyrocki a lengyel–német kapcsolatok kölcsönös voltát emeli ki, a XVI. századot Lengyelország virágkorának tartja. A kapcsolatok egyetemi hallgatók és oktatók révén épültek ki. Még Martin Opitz is a lengyel ariánusok hatása alatt állt. Jaroslav Kolár

az 1490–1520 közt kibontakozó cseh reneszánsz irodalmat ismerteti, amely inkább csak tendencia, a reformáció a maga teológiai érdeklődésével ennek véget is vet. Ezért utal arra, hogy a reformáció és a társadalmi haladás nem azonosítható mechanikusan. Václav Bok a morvaországi német újrakeresztelők mintegy 550 fennmaradt énekének társadalomkritikai mondanivalóját elemzi, amely többnyire csak áttételesen mutatkozik meg, ritkán azonban közvetlenül is, de akkor is csak az uralkodó feudális viszonyok szubjektív kritikája. Zoran Konstantiović a német reformáció hatását elsősorban a Habsburg- Birodalom délszláv népeire mutatja ki (az olasz típusú dubrovnikai fejlődés kimaradt a hatásból). Mint-hogy a Birodalomban az uralkodó katolikus volt, a nemesség protestánssá lett, a parasztság pedig a nemességgel szemben a szektákba menekült. A barokk példáján arra utal, hogy negatív társadalmi jelenségeknek is lehet pozitív kulturális eredményük. A német reformáció hatása még török birodalmi délszláv területen is érződött.

Ernst Ullmann művészettörténeti vonatkozásban vizsgálja a reneszánsz fogalmát, úgy látja, az antik elem felújulása nem lényeges eleme a stílusnak, sokkal inkább funkciója (világi épületek) és tematikája (világi tematika a festészetben és grafikában). A nemzeti mozzanat a lényeges, ezért úgy véli, hogy a német későgótika valójában az igazi reneszánsz, az olasz reneszánsz hatása már csak külsődleges és a manierizmus divatjára vezet. Hans-Günther Thalheim Herder és az ifjú Goethe viszonyát mutatja be a reformációhoz és a német parasztháborúhoz. Herder a német történelem legfontosabb századának tartotta a XVI. századot, és Goethével együtt valami hasonló nagy fordulat megismétlődésében reménykedett. A még őszintén vallásos Herder Hutten és Sickingen alakját emelte ki a korszakból, Goethe először Götztöt, akiben a népvezért látta, 1789 után viszont az Urfaustban és még inkább a végleges Faustban már differenciáltabban viszonyult a korhoz. Peter Weber a marxista klasszikusok viszonyát vizsgálja a parasztháborúhoz, elsősorban a Sickingen-vitát Lassalle-lal, akit szubjektív idealistának tartanak. A vita lényegében a proletármozgalom szövetségeseinek a kérdése körül forgott. Engels 1884-ben tervbe vette a parasztháborúról szóló tanulmányának teljes átdolgozását a közben eltelt időszak történeti eseményeinek a tanulságai alapján.

A történésznek már a tartalmi ismertetésnél is lettek volna észrevételei, éppen kelet-európai

vonatkozásban, hiszen a XV–XVI. sz. fordulója, amely sokfelé a reneszánsz irodalom felvirágzását hozza, valójában elkésett tünete korábbi fejlődési szakaszoknak, olyan korban, amelynek gazdasági-társadalmi fejlődése, legalább is rövid távon, nem valamiféle fellendülés felé mutat. Ezek azonban csak részletkérdések.

A konferencia, illetve az, amit belőle a kötet mutat, valóban igen divergáló nézetekről tanuskodott, s ezeket nehéz közelíteni, amíg a kulturális fejlődés szférájában marad a kutató, s csak általános megállapításokat tesz a polgári fejlődésről, mint a jelenségek alapjáról. Mert addig a humanisták Európa országai és népei felett lebegő széplelkűsége, Luther még középkori fogantatású, a világiasságtól idegenkedő teológiája és a Luther által oly emlékezetesen elítélt parasztháború közt (amely már lényegénél fogva nem lehet polgári jelenség) aligha találni szerves kapcsolatot, hacsak nem hagyatkozunk megint kontinenseken is átívelő szellemtörténeti légvárakra.

A legújabb polgári gazdaságtörténetírás sokat emlegeti a „hosszú” XVI. századot, mint a kapitalista korszak kezdetét. Nem is olyan új dolog ez, hiszen már Marx kapitalista érának nevezte ezt a századot, s nagyon is tisztában volt jelentőségével. Ha ebből az alapvető aspektusból közelítjük meg a jelenségeket, figyelembe vesszük azt, hogy világmértekben megszűntek a kapitalizmus úgy, hogy ugyanakkor az északnyugat-európai legfejlettebb területen kívül még feudális viszonyokat találunk Európa nagyobb részében, az Európán kívüli területekről nem is beszélve, akkor érthetővé válik, hogy a nagyon is ellentmondásos alaphól az ideológiai szférában a legkülönbözőbb reflektálások születhetnek meg, éppen az alapan végbemenő mozgások ellentmondásos volta miatt. Akkor humanizmus, reneszánsz, reformáció és parasztháborúk egyaránt ennek a sokféle mozgásnak a vetületei lesznek, alapvetően attól függően, hogy a mozgások egy-egy területen milyen lényeges változásokra vezetnek, ezek mellett milyen mellékes hatások és tendenciák érvényesülnek, s az ideológiai szférában ezt még milyen hatások bontják további alkotóelemekre. Ez persze még igen sok további kutatást és megvitátást érdemlő feladat. Az itt ismertetett kötet kétségtelenül sok ötletet vet fel, amelyet egy ilyen jellegű kutatás során hasznosítani lehet, és sok érdemleges ismeretanyagot sorakoztat fel. A további tisztázáshoz mindkettőre egyaránt szükség van.

Niederhauser Emil

Richard L. Stein: The Ritual of Interpretation. The Fine Arts as Literature in Ruskin, Rossetti and Pater. Cambridge, Mass. – London, 1975. Harvard Univ. Press, 314.

A gazdagon illusztrált és gondosan dokumentált könyv az angol viktoriánus irodalom fontos területét tárja fel: a társművészetek (festészet, építészet, szobrászat, zene) irodalmi visszhangját vizsgálja három reprezentatív személyiség életművében. Az elméleti alapvetést nyújtó Bevezetés után két-két fejezet ad részletes elemzést az „értelmezés rítusáról”, amint ezt a címben megjelölt három „Viktória-korabeli romantikus” gyakorolta.

A Bevezetés szerint az „értelmezés rítusa” azt a mágikus folyamatot jelöli, amelynek során a műalkotás szemlélése révén, különféle stílus-eszközök segítségével a művészi élmény esztétikai objektummá válik: a szépirodalmi bonyolult élménystruktúrát épít a vizsgált műalkotás köré s ezzel olyan „világi rítust” teremt, amelyben az olvasó-szemlélő teljes mértékben elmerülhet s ezzel érzékenysége is átalakul. Az irodalmi leírás „szenvédélyes kontemplációt” ébreszt és ennek eredményeként az olvasó valamennyi lelki képességét mozgásba hozza.

Mindhárom író a viktoriánus „művészet-vallással” szokták kapcsolatba hozni, mert a művészi remekművekben végső értéket látnak és mert különösen Ruskin nyelve gyakran közeledik a valláshoz – de szerzőnk hangsúlyozza, hogy a látszat ellenére az értelmezés rítusai alapvetően világi természetűek és a szemlélet rendezésével a szemlélő egyéniségének gazdagodását, átalakulását eredményezik.

A Bevezetés egy-egy példával illusztrálja a tárgyalt három író módszerének különbségét. Ruskin leírása Turner „The Slave Ship” c. festményéről erkölcsi tartalmat tulajdonít mind a természetnek, mind a művészetnek; Rossetti szonettje Giorgione művészetét jeleníti meg a „Fête Champêtre” kapcsán, azt az impresszionista technikát dicsőítve, amelyet Ruskin elítélt; Pater passzusa a Mona Lisáról kevésbé tapad a festmény részleteihez, helyette célszók, asszociációk szövédékekkel érzékelteti Leonardo remekművének titokzatos varázsát. Pater prózájában a festmény Leonardo képzeletének szimbólumává magasztosul, mint ahogy a társművészetek irodalmi tárgyalása mindehárom szerzőnél a századvég szimbolista irányzatai felé mutat.

Ruskin, Rossetti és Pater új műfajt teremtett a művészet irodalmi tárgyalásával – a műfaj meg-